

ЩОДО ЗМІН В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГРОМАДСЬКОЇ РАДИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ON CHANGES IN THE ORGANIZATION OF THE WORK OF THE PUBLIC COUNCIL DURING MARTIAL STATE IN UKRAINE

Яромій І.В., к.ю.н.

У статті проаналізовано основні зміни в організації роботи громадських рад під час воєнного стану в Україні. Відмічено, що громадські ради є поширеною формою участі громадськості у формуванні державної політики, які утворюються як тимчасово консультативно-дорадчий орган. Як приклад наведено діяльність Громадської Ради при Держмитслужбі України, що створена для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної митної політики. Виокремлено основні завдання та форми діяльності Громадської ради при Держмитслужбі. Відмічено, що в умовах воєнного стану в Україні громадські ради зіткнулися з необхідністю адаптації своєї діяльності до нових реалій, що передбачало не лише зміну формату роботи, але й переосмислення пріоритетів та напрямків своєї діяльності.

Обґрунтовано необхідність забезпечення інформаційної підтримки населення в умовах воєнного стану виникає. Вказано на спроможність громадських рад відігравати ключову роль у поширенні достовірної інформації, протидії дезінформації та підтримці комунікації між органами державної влади та громадянами, оскільки до них є підвищений рівень довіри зі сторони населення.

Відмічено, що воєнний стан суттєво вплинув на забезпечення доступу до публічної інформації, з огляду на що виникла потреба у сприянні громадськими радами у забезпеченні прозорості та відкритості діяльності органів державної влади, навіть в умовах обмежень, пов'язаних із впровадженням воєнного стану. Вказано, що зазначене повинно бути реалізовано за допомогою дієвих механізмів, що дозволять громадськості отримувати необхідну інформацію, не створюючи при цьому ризиків для національної безпеки. Обґрунтовано, що громадські ради можуть виступати своєрідною платформою для координації волонтерських зусиль та забезпечення їхньої ефективності. Вказано на необхідність приділення необхідної уваги в умовах воєнного стану міжнародній співпраці громадських рад.

Проаналізовано внесені зміни в умовах воєнного стану до нормативних актів, якими врегульовано діяльність громадських рад та відмічено, що вони мають обмежувальний характер відносно діяльності громадських рад (зокрема, щодо призупинення формування нового складу громадських рад, обмеження доступу до приміщень, в яких розміщений орган виконавчої влади, зміна порядку висвітлення інформації, що розміщувалась на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади щодо діяльності громадської ради).

Зроблено висновки про неоднозначність внесених до законодавства змін щодо організації роботи громадських рад в умовах воєнного стану. Відмічено, що воєнний стан створює значні організаційні складнощі для проведення процедур формування нових складів громадських рад, що пов'язано з обмеженням пересування, можливими проблемами з комунікацією та іншими факторами. Відмічено на потребі створення громадських рад на локальному рівні.

Ключові слова: форми, державна митна політика, громадськість, громадські ради, публічні консультації, участь у роботі міжвідомчих комісій та робочих груп, громадська експертиза, воєнний стан.

The article analyzes the main changes in the organization of the work of public councils during martial law in Ukraine. It is noted that public councils are a common form of public participation in the formation of state policy, which are formed as a temporary consultative and advisory body. As an example, the activities of the Public Council under the State Customs Service of Ukraine, which was created to promote public participation in the formation and implementation of state customs policy, are given. The main tasks and forms of activity of the Public Council under the State Customs Service are highlighted. It is noted that under martial law in Ukraine, public councils were faced with the need to adapt their activities to new realities, which involved not only changing the format of work, but also rethinking the priorities and directions of their activities.

The need to provide information support to the population under martial law is substantiated. It is indicated that the ability of public councils to play a key role in disseminating reliable information, countering disinformation and supporting communication between state authorities and citizens is indicated, since they have an increased level of trust from the population.

It is noted that martial law has significantly affected access to public information, which is why there is a need for public councils to assist in ensuring transparency and openness in the activities of state authorities, even under the restrictions associated with the introduction of martial law. It is indicated that this should be implemented through effective mechanisms that will allow the public to receive the necessary information without creating risks to national security. It is substantiated that public councils can act as a kind of platform for coordinating volunteer efforts and ensuring their effectiveness. It is indicated that the necessary attention should be paid to international cooperation of public councils in conditions of martial law.

The changes made under martial law to the regulatory acts regulating the activities of public councils were analyzed and it was noted that they are restrictive in nature regarding the activities of public councils (in particular, regarding the suspension of the formation of a new composition of public councils, restriction of access to the premises where the executive body is located, change in the procedure for publishing information posted on the official website of the executive body regarding the activities of the public council).

Conclusions were drawn about the ambiguity of the changes made to the legislation regarding the organization of the work of public councils under martial law. It was noted that martial law creates significant organizational difficulties for the procedures for forming new compositions of public councils, which is associated with restrictions on movement, possible problems with communication and other factors. The need to create public councils at the local level was noted.

Key words: forms, state customs policy, public, public councils, public consultations, participation in the work of interdepartmental commissions and working groups, public expertise, martial law.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні вніс суттєві корективи у діяльність усіх інститутів громадянського суспільства, зокрема й громадських рад, що діють при органах державної влади. Передбачалось, що зміни в організації роботи громадських рад є не лише необхідною, а й вимогою часу, що зумовлена специфікою воєнного стану та його впливом на суспільні процеси.

Водночас однією з ключових проблем залишилась адаптація форматів роботи громадських рад до умов воєнного

стану. Традиційні форми діяльності, такі як публічні засідання та громадські слухання, часто стають неможливими через безпекові ризики та обмеження, пов'язані з комендантською годиною та іншими заходами воєнного стану. З огляду на що виникає потреба у пошуку нових, більш гнучких та ефективних форматів, що дозволять громадським радам продовжувати свою діяльність в умовах війни.

Іншою важливою проблемою є забезпечення ефективної комунікації між громадськими радами та органами

державної влади в умовах воєнного стану. Необхідно налагодити оперативний обмін інформацією, забезпечити можливість оперативного реагування на виклики, що виникають, та забезпечити ефективну координацію зусиль у вирішенні нагальних проблем. Також важливим є забезпечення доступу громадськості до інформації про діяльність громадських рад в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики роботи громадських рад займалися такі науковці, як: Т.В. Андрійчук, А.В. Береза, Н.І. Білак, М.Ю. Віхляєв, К. Донченко, К.С. Павлюк, Г. Л. Попова, С. І. Рудовська, О. Савченко, С.В. Рудницький, Ю.Ж. Шайгородський, та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено питанням функціонування громадських рад, питання щодо діяльності консультативно-дорадчих органів в умовах воєнного стану залишається малодослідженим у науці з огляду на впровадження воєнного стану, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного змісту. Поширеною формою участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики є громадські ради, що утворюються як тимчасово консультативно-дорадчі органи при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації (далі – громадські ради).

Порядок утворення та діяльність громадських рад врегульовано Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996, якою затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики; Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації [6].

На виконання вимог вказаної постанови, згідно із загальнонаціональним звітом з моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади, підготовленим Українським незалежним центром політичних досліджень, вже станом на 1 жовтня 2011 р. було сформовано 566 громадських рад із 608 необхідних (тобто 93 %), а саме: 9 – на рівні міністерств; 28 – на рівні центральних органів виконавчої влади; 27 – на рівні обласних державних адміністрацій, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; 487 – на рівні районних державних адміністрацій; 14 – на рівні районних державних адміністрацій у містах Києві та Севастополі [5].

Як відмічає М.Ю. Віхляєв, на громадські ради при органах виконавчої влади, згідно із чинним законодавством, покладено виконання беззаперечно

важливого завдання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні

та реалізації державної політики. Проте на думку науковця є потреба у підвищенні ефективності діяльності громадських рад, оскільки переважна більшість створених громадських рад в Україні є доволі пасивними, при цьому чинником вказаної пасивності є і органи виконавчої влади, які не звертають належної уваги на необхідність активізації діяльності громадських рад, так і самі громадські об'єднання, представники яких входять до складу громадських рад лише з метою підвищення власного іміджу або покращення репутації їхніх громадських об'єднань, однак їхня діяльність у радах завершується вже на стадії вступу [2, с. 42].

Як прикладом активної діяльності наведемо Громадську Раду при Держмитслужбі України, яка утворена для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної митної політики та здійснює свою діяльність на підставі Положення про Громадську раду при Державній митній службі України, затвердженого Наказом Державної митної служби України від 18.02.2021 року № 110. Основними завданнями Громадської ради при Держмитслужбі є: а) забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, що передбачає сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; б) сприяння врахуванню громадської думки при формуванні та реалізації державної політики, зокрема (зокрема, сприяння врахуванню Держмитслужбою громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної політики у сферах діяльності Держмитслужби); в) здійснення громадського контролю за діяльністю Держмитслужби [7].

Діяльність Громадської ради при Держмитслужбі є доволі відкритою, та висвітлюється на офіційному веб-сайті Держмитслужби України в окремому розділі, який має назву «Взаємодія з громадськістю» та передбачає висвітлення: «Документів, що регулюють діяльність Громадської Ради» та безпосередньо інформації - про результати роботи Громадської ради при Держмитслужбі України (в тому числі наказів, протоколів, планів та звітів роботи (зокрема Планів роботи Громадської ради при Держмитслужбі України на 2021, 2022, 2023, 2024, 2025 роки)).

Окремо висвітлені звіти роботи Громадської ради при Державній митній службі України, а також звіти про роботу комітетів за окремі роки. Окремий звіт присвячено результатам публічного обговорення на тему: «Результатів моніторингу розгляду скарг на дії посадових осіб апарату Держмитслужби та її територіальних органів, на підставі яких було порушено дисциплінарні провадження за 2023 рік» [7].

Окрім цього, залучення представників громадськості до роботи комісій, які займаються розробкою та реалізацією митної політики як форма участі громадськості у формуванні державної митної політики може відбуватися у вигляді утворення Громадською радою при Держмитслужбі України постійних та тимчасових робочих органів (правління, секретаріат, комітети, комісії, експертні групи тощо) [7]. Наразі в структурі Громадської ради при Держмитслужбі України утворено такі комітети: Комітет митної логістики, Інформаційно-комунікаційний комітет, Комітет з питань логістики та міжнародних перевезень, Комітет практичного застосування митного законодавства. На веб-сайті Держмитслужби висвітлено Плани роботи на 2024 року Практичного комітету та Комітету митної логістики на 2024 роки, План Інформаційно-комунікаційного комітету на 2025 рік, План Комітету з питань логістики та міжнародних перевезень на 2025 рік, План Комітету практичного застосування митного законодавства на 2025 рік [1].

Також, представники Громадської ради при Держмитслужбі України мають змогу долучатись до роботи Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики. Для обговорення законопроектів на офіційному веб сайті Комітету створено публічну площадку для обговорення законопроектів, де відображається інформація про законопроекти, що перебувають в статусі «на обговоренні». Окрім цього, на публічній площадці для

обговорення законопроектів є функціональна можливість запропонувати законопроект для обговорення. Водночас при переході за посиланням таких можливостей не відкривається, що потребує технічного доопрацювання. Із позитивного слід відмітити, що робота Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики є відкритою, а засідання транслуються у режимі відеоконференції [4]. Є практика залучення до роботи Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики експертних груп в склад яких включаються представники громадськості, науковці та інші експерти, які мають відповідні знання та досвід у митній сфері. Така практика є позитивною, водночас потребує нормативного врегулювання у вигляді розробки відповідного порядку створення експертних груп при Комітеті Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики.

Слід відмітити, що в умовах воєнного стану в Україні громадські ради зіткнулися з необхідністю адаптації своєї діяльності до нових реалій, що передбачало не лише зміну формату роботи, але й переосмислення пріоритетів та напрямків своєї діяльності. Вважаємо, що одним із ключових завдань у діяльності громадських рад в умовах воєнного стану повинно бути посилення координації з органами при яких ці консультативно-дорадчі органи утворені задля забезпечення ефективного реагування на виклики, пов'язані з війною.

Окрім цього, в умовах воєнного стану виникає необхідність забезпечення інформаційної підтримки населення. Водночас передбачається, що громадські ради спроможні відігравати ключову роль у поширенні достовірної інформації, протидії дезінформації та підтримці комунікації між органами державної влади та громадянами, оскільки до них є підвищений рівень довіри зі сторони населення. З цією метою важливо використовувати сучасні інформаційні технології та соціальні мережі.

Варто також відмітити, що воєнний стан суттєво вплинув й на забезпечення доступу до публічної інформації. З огляду на що виникла потреба у сприянні громадськими радами у забезпеченні прозорості та відкритості діяльності органів державної влади, навіть в умовах обмежень, пов'язаних із впровадженням воєнного стану. Зазначене повинно бути реалізовано за допомогою дієвих механізмів, що дозволять громадськості отримувати необхідну інформацію, не створюючи при цьому ризиків для національної безпеки. В цьому аспекті важливим є налагодження комунікації з розпорядниками публічної інформації, укладення меморандумів та угод про співпрацю задля швидкого та оперативного обміну інформацією.

Окрім цього, посилити інституційну спроможність громадських рад може залучення до діяльності волонтерів, громадських активістів, науковців та експертів, об'єднання зусиль яких слугуватиме додатковим потужним ресурсом в умовах воєнного стану та у післявоєнний період та може бути спрямовано на вирішення нагальних проблем, таких як допомога внутрішньо переміщеним особам, збір гуманітарної допомоги та підтримка військових (в тому числі психологічна, правова). Громадські ради можуть виступати своєрідною платформою для координації волонтерських зусиль та забезпечення їхньої ефективності.

Необхідної уваги в умовах воєнного стану слід приділяти міжнародній співпраці громадських рад. Зазначене пояснюється тим, що обмін досвідом з міжнародними організаціями та громадськими радами з інших країн може допомогти у розробці ефективних стратегій реагування на виклики, пов'язані з війною, а також у залученні міжнародної допомоги.

Втім, слід вказати, що в умовах воєнного стану до Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації держав-

ної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996 [6] внесено ряд змін, які мають обмежувальний характер відносно діяльності громадських рад. Зокрема, щодо призупинення формування нового складу громадських рад (який у довоєнний період мав оновлюватись кожні два роки) в період воєнного стану на території України та протягом шести місяців з дня його припинення чи скасування. Водночас вказано, про продовження повноважень діючих громадських рад на період воєнного стану до затвердження органом виконавчої влади нового складу громадської ради.

Із негативного слід вказати на норму, згідно якої передбачено, що новий склад громадських рад можливо формувати після закінчення шести місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану на території України. Окрім цього, на період воєнного стану на території України членам громадської ради за рішенням органу виконавчої влади може обмежуватися доступ до приміщень, в яких розміщений орган виконавчої влади, можливість залучення до своєї роботи працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Також обмеженням піддається на період воєнного стану на території України інформація, що розміщувалась на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади щодо діяльності громадської ради. Про такі обмеження повинно бути прийнято рішенням органу про оприлюднення або оприлюднення не в повному обсязі (з подальшим оприлюдненням протягом шести місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану) [6].

Аналіз внесених до законодавства змін щодо організації роботи громадських рад в умовах воєнного стану з однієї сторони видається обґрунтованим та необхідним, а з іншої - викликає уточнення в окремих частинах. Так, безсумнівно обґрунтованими є безпекові питання, пов'язані із обмеженням доступу до приміщень, оскільки в умовах воєнного стану існує підвищена загроза безпеці державних установ. Обмеження доступу до приміщень є необхідним заходом для захисту як працівників, так і членів громадських рад. Якщо йде мова про державні органи, які є відповідальні за оборону держави, то такі обмеження також покликані зосередити ресурси на виконанні першочергових завдань, пов'язаних з обороною країни. Втім, якщо мова йде про до прикладу обмеження доступу членів громадської ради при Міністерстві юстиції [3] до слідчих ізоляторів або установ виконання покарань, з метою громадського контролю за станом дотримання прав засуджених та осіб, узятих під варту, то тут звісно обмежень у доступі не повинно бути.

Щодо впроваджувальних обмежень в частині інформаційної безпеки, то вони також є обґрунтованими, оскільки в умовах воєнного стану інформація про діяльність державних органів може бути використана противником, особливо якщо йдеться про осіб, які є військовими або займають активну громадську позицію. З огляду на що, обмеження оприлюднення інформації є необхідним заходом для захисту національної безпеки.

Водночас слід відмітити на організаційних складнощах, зумовлених призупиненням формування нових складів громадських рад. Так, воєнний стан створює значні організаційні складнощі для проведення процедур формування нових складів громадських рад, що пов'язано з обмеженням пересування, можливими проблемами з комунікацією та іншими факторами. Також, в умовах воєнного стану, велика кількість людей знаходиться в евакуації, або в лавах Збройних Сил України, що значно ускладнює формування нового складу громадських рад. Втім якщо говорити загалом про території, де не відбуваються активні бойові дії, то вважаємо за можливе відновлення можливості оновлення складу громадських рад, що може бути також пов'язано із необхідністю його наповнення тими членами, які провили особливу активність з початку війни та не покинули території України.

Щодо продовження повноважень існуючих рад, то беззаперечно воно покликано забезпечити безперервність роботи цих органів у складних умовах. Втім вважаємо, що це має місце у випадку неможливості оновлення складу громадської ради, через поважність причин, серед яких можливо віднести: безпекові питання (йдеться про території, де тривають активні бойові дії) або ж тимчасово окуповані території. Водночас на усіх інших територіях, де безпекова ситуація є кращою і де не ведуться активні бойові дії, вважаємо за можливе відновлення можливості формування нового складу громадських рад та оновлення існуючого, що також можливо робити у змішаному режимі (офлайн та онлайн).

Також вважаємо за необхідне розширити можливості формування громадських рад на локальному рівні, з цією метою пропонується внести відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 [6].

Висновки: Громадські ради є поширеною формою участі громадськості у формуванні державної політики, які утворюються як тимчасово консультативно-дорадчий орган. Як приклад наведено Громадську Раду при Держмитслужбі України, що створена для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної митної політики. Виокремлено основні завдання Громадської ради при Держмитслужбі, серед яких: а) забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, що передбачає сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; б) сприяння врахуванню громадської думки при формуванні та реалізації державної політики, зокрема (сприяння врахуванню Держмитслужбою громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної політики у сферах діяльності Держмитслужби); в) здійснення громадського контролю за діяльністю Держмитслужби. Проаналізовано основні форми діяльності Громадської ради при Державній митній службі України.

Відмічено, що в умовах воєнного стану в Україні громадські ради зіткнулися з необхідністю адаптації своєї діяльності до нових реалій, що передбачало не лише зміну формату роботи, але й переосмислення пріоритетів та напрямків своєї діяльності. Звернута увага, що одним із ключових завдань у діяльності громадських рад в умовах воєнного стану повинно бути посилення координації з органами при яких ці консультативно-дорадчі органи утворені задля забезпечення ефективного реагування на виклики, пов'язані з війною.

Обґрунтовано необхідність забезпечення інформаційної підтримки населення в умовах воєнного стану виникає. Вказано на спроможність громадських рад відігравати ключову роль у поширенні достовірної інформації, протидії дезінформації та підтримці комунікації між органами державної влади та громадянами, оскільки до них є підвищений рівень довіри зі сторони населення.

Звернута увага, що воєнний стан суттєво вплинув на забезпечення доступу до публічної інформації, з огляду на що виникла потреба у сприянні громадськими радами у забезпеченні прозорості та відкритості діяльності органів державної влади, навіть в умовах обмежень, пов'язаних із впровадженням воєнного стану. Вказано, що зазначене повинно бути реалізовано за допомогою дієвих механізмів, що дозволять громадськості отримувати необхідну інформацію, не створюючи при цьому ризиків для національної безпеки.

Обґрунтовано, що громадські ради можуть виступати своєрідною платформою для координації волонтерських зусиль та забезпечення їхньої ефективності. Вказано на необхідність приділення необхідної уваги в умовах воєнного стану міжнародній співпраці громадських рад.

Проаналізовано внесені зміни в умовах воєнного стану до нормативних актів, якими врегульовано діяльність громадських рад та відмічено, що вони мають обмежувальний характер відносно діяльності громадських рад (зокрема, щодо призупинення формування нового складу громадських рад, обмеження доступу до приміщень, в яких розміщений орган виконавчої влади, зміна порядку висвітлення інформації, що розміщувалась на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади щодо діяльності громадської ради).

Зроблено висновки про неоднозначність внесених до законодавства змін щодо організації роботи громадських рад в умовах воєнного стану. Відмічено, що воєнний стан створює значні організаційні складнощі для проведення процедур формування нових складів громадських рад, що пов'язано з обмеженням пересування, можливими проблемами з комунікацією та іншими факторами. Також, в умовах воєнного стану, велика кількість людей знаходиться в евакуації, або в лавах Збройних Сил України, що значно ускладнює формування нового складу громадських рад. Втім якщо говорити загалом про території, де не відбуваються активні бойові дії, то вважаємо за можливе відновлення можливості оновлення складу громадських рад, що може бути також пов'язано із необхідністю його наповнення тими членами, які провили особливу активність з початку війни та не покинули території України.

Також вважаємо за необхідне розширити можливості формування громадських рад на локальному рівні, з цією метою пропонується внести відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взаємодія з громадськістю: офіційний веб-сайт Держмитслужби України. URL: <https://customs.gov.ua/gromadska-rada>.
2. Віхляєв М.Ю. Громадські ради при органах виконавчої влади України та роль громадськості. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С.36-43. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/deff0b22-40cc-49cb-8fd9-152f01a1e910/content>.
3. Громадська рада при Міністерстві юстиції України: офіційний веб сайт Міністерства юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/structure>.
4. Комітет Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики: офіційний веб-сайт. URL: <https://komfinbank.rada.gov.ua/>.
5. Лациба М. В., Хмара О. С., Красносільська А. О. та ін. Громадські ради в цифрах : загальнонаціональний звіт із моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/monitoring-CC2011.pdf>.
6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.
7. Про затвердження Положення про Громадську раду при Державній митній службі України: наказ Державної митної служби України від 18.02.2021 №110. URL: <https://customs.gov.ua/polozhennia-gromrada#scrollTop=0>.